

**MILLIY QONUNCHILIGIMIZDA ISTE'MOLCHILAR
HUQUQLARINING BUZILISHI: HUQUQIY OQIBATLAR VA ZARAR
KO'RGAN TOMONLARNI HIMOYA QILISH**

<https://doi.org/10.70728/conf.v2.i02.004>

Abduvaliyev Ulug'bek Shavkat o'g'li
"AXIOM PLAN" MChJ yuristi
e-mail: ulugbekabduvliyev899@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida fuqarolik huquqi doirasida iste'molchilarning huquqiy maqomi va ularga yetkazilgan zararlarni qoplash mexanizmlari yoritilgan. Unda iste'molchining asosiy huquqlari, zarar yetkazilgan taqdirda moddiy va ma'naviy zararning qoplanish tartibi, iste'molchi va ishlab chiqaruvchi, sotuvchi yoki ijrochi o'rtasidagi huquqiy munosabatlar tahlil qilingan. Shuningdek, mavjud qonunchilik asoslari, amaliyotda uchraydigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari hamda ayrim xorijiy davlatlar tajribasiga asoslangan taqqoslovii-huquqiy tahlil o'tkazilgan. Xususan, internet savdosi va elektron tijorat bilan bog'liq huquqiy chigalliklar, mahsulot sifati, axborot yetishmovchiligi tufayli yuzaga keladigan salbiy holatlar va ularning huquqiy oqibatlari yoritilgan. Maqolada zararni qoplash mexanizmlari amaldagi Fuqarolik kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida chuqur tahlil etilib, muammolarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Iste'mochi, Iste'molchi huquqlari, Zararni qoplash, Fuqarolik huquqi, Tovarining nuqsoni, Ma'naviy zarar, Moddiy zarar, Bozor iqtisodiyoti, Elektron tijorat, Qonunchilik asoslari, Ob'ektiv javobgarlik, Reklama, Xalqaro tajriba.

Kirish: Bugungi rivojlanib borayotgan O'zbekiston Respublikasida boshqa rivojlangan davlatlar qatori bozor iqtisodiyoti munosabatlarida iste'molchining huquqiy maqomi va uning manfaatlarini himoya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Iste'molchilar tovar va xizmatlar bozorining asosiy ishtirokchisi bo'lib, ular o'zlariga taqdim qilingan mahsulot (ish, xizmat) sifati, xavfsizligi va unga oid axborotning to'liqligi bo'yicha ishonchli hamda qonuniy himoyaga ega bo'lishi lozim. Afsuski, ayrim sabablarga ko'ra amaliyotda turli subyektlar tomonidan iste'molchilarning huquqlari buzilishi holatlari tez-tez uchrab turadi: ishlab chiqaruvchilar tomonidan sifatsiz mahsulotlar taqdim etilishi, mutaxassislar tomonidan noto'g'ri yoki yetarli axborot berilmasligi, ularga taqdim qilingan sifatsiz mahsulotlar bilan bog'liq salbiy oqibatlar iste'molchilarning sog'lig'i hamda moddiy va ma'naviy holatiga sezilarli darajada zararlarni vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Ushbu maqolada iste'molchiga yetkazilgan zararlarni qoplash mexanizmlari, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi hamda ayrim xorijiy davlatlar tajribasi asosida taqqosloviiy-huquqiy tahlil amalga oshiriladi. Maqolaning asosiy maqsadi — fuqarolik huquqida iste'molchi huquqlarini ta'minlashda zararlarni qoplash, moddiy va ma'naviy zarar uchun javobgarlikning huquqiy asoslarini tahlil qilish, ushbu sohada amaliyotda uchraydigan muammolarni aniqlash va ularni hal etish yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Fuqarolik huquqi doirasida iste'molchiga yetkazilgan zararlar uchun javobgarlik masalasi alohida e'tibor talab etadi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, iste'molchi o'z huquqlarining buzilishi natijasida yetkazilgan zararlarni bevosita ishlab chiqaruvchi, tovar (ish, xizmat) realizatsiyasini amalga oshiruvchi tadbirkorlik subyektlari, shuningdek, ish yoki xizmat ko'rsatuvchi shaxslar (ijrochilar)dan undirish huquqiga egadir.

Bugungi yuridik amaliyotda iste'molchi maqomini kengaytirish, jismoniy shaxs uchun nafaqat iste'mol va maishiy maqsad, balki muayyan sohalar (masalan, qishloq xo'jaligi, kasanachilik, hunarmandchilik)da ishlab chiqarish vositalarini sotib olish maqsadini ham iste'molchilik maqomi bilan bog'lash, iste'molchi kontargentini esa tadbirkorlik faoliyati bilan bog'lash orqali ular maqomini aniqlash tendensiyasi kuzatilmoqda. Qolaversa, jahon sivilistikasida iste'molchiga yetkazilgan zararlarni qoplash subyektlar doirasi, zarar yetkazuvchining aybdorlik prezumpsiyasi, fuqarolik-huquqiy javobgarlik chorasi sifatida zararni qoplash hajmi, iste'molchi huquqlarini himoya qilishga nisbatan zarar qoplash ko'lamini aniqlash masalalari tadqiqot obyekti sifati dolzarbdir.

Davlatimizda iste'molchi maqomining tushunchasi, uning belgilari va tavsifi, iste'molchiga yetkazilgan zararni qoplash asoslari va tartibini takomillashtirish yuqorida keltirilgani kabi kundan kunga dolzarblashib bormoqda. Iste'molchi bilan uning kontragentlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlar doirasi va turlarining kengayib borishi, savdo, ish bajarish va xizmat ko'rsatishning yangidan yangi ko'rinishlarining vujudga kelayotganligi iste'molchilarning huquqlarini amalga oshirish va himoya qilishda yangi chaqiriqlar va xavflarni yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston qonunchiligida iste'molchilar huquqlarining buzilishi va iste'molchiga yetkazilgan zarar qoplanishining fuqarolik-huquqiy tartibga solish asoslari ishlab chiqilgan, jumladan: O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (1995, 1996), «Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi (1996), «Reklama to'g'risida»gi (1998), «Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida»gi (2002), «Dori vositalari va farmatsevtika faoliyati to'g'risida»gi (2016),

«Turizm to'g'risida»gi (2019) qonunlarida belgilangan tartib va tamoyillar asosida ish ko'riladi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 57-bobi aynan "Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar" deb nomlanib istemolchilarning xarid qilgan maxsulotlari yoki xizmatlari natijasida qanday zararlarni ko'rishi va ushbu zararlarni undirish qay tartibda amalga oshirilishi yuzasidan qat'iy tartiblar belgilangan, xususan, ushbu bobda keltirilgan 985-moddaga¹ asosan G'ayriqonuniy harakat (harakatsizlik) tufayli fuqaroning shaxsiga yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar, shuningdek yuridik shaxsga yetkazilgan zarar, shu jumladan boy berilgan foyda zararni yetkazgan shaxs tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozimligi, qonunda zararni to'lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo'lmagan shaxsga yuklatilishi mumkinligi, zarar yetkazgan shaxs, agar zarar o'z aybi bilan yetkazilmaganini isbotlansa, zararni to'lashdan ozod qilinishligi, qonunda zarar yetkazgan shaxsning aybi bo'lmagan taqdirda ham zararni to'lash nazarda tutilishi mumkinligi, qonuniy harakatlar tufayli yetkazilgan zarar qonunda nazarda tutilgan hollarda to'lanishi lozimligi, agar zarar jabrlanuvchining iltimosi yoki roziligi bilan yetkazilgan bo'lsa, zarar yetkazgan shaxsning harakatlari esa jamiyatning axloqiy tamoyillarini buzmasa, zararni to'lash rad etilishi mumkinligi haqida keltirilib o'tilgan.

Shuningdek iste'molchilarning huquqlari, jumladan mahsulot sifati, xizmat ko'rsatish darajasi va xavfsizlik talablariga rioya qilinmasligi natijasida ular shaxsiy yoki moliyaviy zarar ko'rishi mumkin. 985-modda bu kabi zararlarni yetkazgan shaxslar (masalan, ishlab chiqaruvchi, sotuvchi yoki xizmat ko'rsatuvchi) zararni to'liq qoplashga majbur ekanligini belgilaydi. Bu, iste'molchilarni himoya qilish va zararlarni qayta tiklash mexanizmini ta'minlashda qonuniy kafolat hisoblanadi.

Agar zarar qonuniy harakatlar natijasida yetkazilgan bo'lsa, yuqoridagi moddaga asosan bunga ham alohida e'tibor berilgan. Bunday hollarda zarar to'lanishi qonunda belgilangan shartlarga muvofiq amalga oshiriladi. Bu esa iste'molchilar huquqlarining buzilishida ham qonuniylik tamoyillarini saqlash imkonini beradi.

Tovarning nuqsonlari va javobgarlik: Kodeks tovar yoki xizmatdagi konstruktiv, retsepturaviy yoki boshqa nuqsonlar sababli keltirilgan zarar uchun javobgarlikni sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchi zimmasiga yuklaydi. Bu javobgarlik ularning aybi mavjud yoki yo'qligidan qat'iy nazar qo'llaniladi, ya'ni bu qat'iy javobgarlik tamoyiliga asoslangan. Natijada iste'molchi o'z huquqlarini buzilgan taqdirda ushbu qonun asosida osonroq himoya qila oladi.

Zararning turi va jabrlanuvchi sub'ektlar: Kodeksga asosan ushbu munosabatlarda zarar yetkazilgan sub'ekt sifatida jismoniy shaxs (fuqaro) va yuridik shaxslar (kompaniya, tashkilotlar) ko'rsatilgan. Zararning turi esa hayot, sog'liq yoki

¹ <https://lex.uz/docs/180552> O'z Res Fuqarolik kodeksi

mol-mulkga yetkazilgan zarar bilan bog'liq. Bu iste'molchilarning hayotiy va moliyaviy manfaatlari muhofazasi uchun muhimdir.

Shartnoma munosabatlarining ahamiyati: Qiziqarli jihati shundaki, kodeksga asosan sotuvchi yoki tayyorlovchining jabrlanuvchi bilan shartnoma munosabatlarida bo'lishi yoki bo'lmasligi zararga javobgarlik yuklatishga ta'sir qilmasligini belgilaydi. Bu jihat jabrlanuvchining himoyasini yanada kuchaytiradi va zarar ko'rgan tomonni cheklovlarisiz qoplash imkonini beradi. Ama

Ushbu vaziyatlarda qonunchilikka asosan agar tovarning nuqsoni sababli zarar yuzaga kelsa, jabrlanuvchi o'z tanloviga ko'ra sotuvchidan, yoki ishlab chiqaruvchidan zararni qoplab berishni talab qilish huquqiga ega. Bu norma iste'molchiga erkinlik beradi, ya'ni ular to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqaruvchiga murojaat qilishi mumkin, hatto mahsulotni boshqa do'kondan xarid qilgan bo'lsa ham. Masalan, fuqaro "A" televizor sotib oldi va oradan 2 kun o'tgach, elektr tizimidagi konstruktiv nuqson sababli portlash yuz berdi va uning uyi yondi. Fuqaro "A" bu televizorni mahalliy do'kondan olgan bo'lsa-da, zarar yetkazilganligi sababli ishlab chiqaruvchining o'zidan ham zararlarni qoplashni sud orqali talab qilishi mumkin.

Shuningdek, mahsulot haqidagi to'liq yoki ishonchli bo'lmagan ma'lumotlar sababli yuzaga kelgan zarar uchun ham javobgarlik belgilanadi. Bunda: Tovar (yoki xizmat) haqida yolg'on yoki yetarli bo'lmagan ma'lumot berish ham kelgusida istemolchining salomatligiga va moddiy holatiga zarar yetkazilishi kabi oqibatlarga olib kelishi mumkin. Va ushbu holatda ham yetkazilgan zarar ushbu kodeks asosida qoplanishi belgilangan.

Masalan maishiy texnika maxsulotlarini sotadigan do'kon xodimi xaridorga kerakli bo'lgan havo sovutgich haqida ma'lumot berish jarayonida sovutgichni past quvvali kuchlanishda ham bemalol ishlab berishini aytsa-yu lekin aslida ayni bu rusumdagi havo sovutgichlar faqatgina katta kuchlanishda ishlay oladigan bo'lsa, bu yerda maxsulotning sifat tafsiloylari haqida yetarli bo'lmagan emas balki xato ma'lumot berilganligi uchun xaridorga yetkazilgan zarar (to'langan summa) undirilishi uchun qonuniy harakatlarni amalga oshirishlari mumkin.

Iste'molchi huquqlarini amalga oshirishda iste'molchining tovar to'g'risida ma'lumot olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, mazkur huquqni amalga oshirish orqali iste'molchi ushbu tovarni xarid qilish-qilmaslik masalasini hal qiladi. Shu sababli ham "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunning 6-moddasida iste'molchining ushbu huquqi va bu borada ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining majburiyatlari belgilangan.

Xalqaro tajribalarga keladigan bo'lsak Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha rahbariy hujjat" deb nomlangan (№39/248- son, 1985-yil 9-aprel) rezolyutsiyasida, Iste'molchilar huquqlarini himoya qilishga oid Yevropa iqtisodiy

hamjamiyatining qonunchilik dasturida(1975-yildagi YEIHning birinchi dasturida), Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish sohasidagi hamkorligining asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi bitimida (2000-yil 25yanvar) va boshqa ko'pgina halqaro hujjatlarda iste'molchining asosiy huquqlaridan biri sifatida e'tirof etilgan².

1985-yil 9-aprelda qabul qilingan va 1999-yilda qayta ko'rib chiqilgan "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha rahbariy hujjat"da iste'molchilarning asosiy huquqlari sifatida quyidagilar belgilangan:

- xavfsizlikka bo'lgan huquq;
- axborot olish huquqi;
- iste'molchilik ta'limini olish huquqi;
- kompensatsiya olish huquqi;
- eshitishtirish huquqi;
- tanlash huquqi;
- asosiy ehtiyojlarini qanoatlantirish huquqi;
- sog'lom atrof muhitga bo'lgan huquqi.

Iste'molchilarga tovar to'g'risida axborot berishda reklama muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, reklama to'g'ri, madaniy va haqqoniy bo'lishi lozim. Reklamani tartibga solishning aniq qoidalarini turli davlatlarda belgilangan. Masalan, BuyukBritaniyada reklama sohasida o'zini o'zi tartibga solish tizimi amal qiladi va u Reklama standartlari Qo'mitasi (Advertising Standards Authority – ASA) tomonidan amalga oshiriladi. Bu Qo'mitaning faoliyati reklama sohasi vakillari tomonidan boshqariladi va moliyaviy ta'minlanadi.

Iste'molchi ishtirok etadigan chakana savdo munosabatlarida aynan qaysi subyektlar faoliyat yuritishi Chakana savdo qoidalarida belgilangan. Unga ko'ra yuridik shaxslar va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar chakana savdoni amalga oshirishga haqli hisoblanadilar. Odatda, chakana savdo deganda, yakuniy maqsad iste'molchining tadbirkorlik faoliyati maqsadlariga qaratilmasdan, tovar sotish tushuniladi.³ Qoidalarda belgilanishicha, bunda tovarlar donalab yoki uncha ko'p bo'lmagan hajmda donalab sotiladi. Nazarimizda, Qoidalarning 3-bandi ikkinchi xatboshisida keltirilgan chakana savdo tushunchasiga keltirilgan mazkur ta'rif huquqiy nuqtayi nazardan bir qadar xato hamda normativ-huquqiy hujjatlar o'rtasidagi ziddiyatni yuzaga keltiradi.

M.A.Astaxovanning ta'kidlashicha, "iste'molchilik shartnomasi – iste'molchi va tadbirkorlik faoliyati subyekti o'rtasidagi, shaxsiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida

² O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuniga sharh. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.

³ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami, 2003-yil, 3-son, 27-modda.

tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotib olishga qaratilgan hamda tuzish va ijro etish tartibining o'ziga xos muhim xususiyatlari bilan tavsiflangan shartnoma"⁴. Biroq M.A.Astaxova taklif qilgan ta'rifni tahlil qilar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, unda ushbu shartnomalarni "tuzish va ijro etish tartibining o'ziga xos muhim xususiyatlari" ko'rsatilishi ham iste'mol shartnomalari fuqarolik shartnomalarining mustaqil guruhiga ajratilishi jihatlarini aniq tushuntirishga qodir emas.

Jumladan, "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida" gi Qonunga ko'ra, iste'molchi – bu faqat shaxsiy, oilaviy, maishiy va boshqa tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lmagan ehtiyojlar uchun buyurtma berish yoki sotib olish niyatida bo'lgan yoki tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) buyurtma qilish, sotib olish yoki ulardan foydalanishni maqsad qilgan fuqarodir. Ya'ni, qonun chiqaruvchi iste'molchilar sirasiga nafaqat tovarlarni sotib olayotgan yoki buyurtma qilayotgan shaxslarni, balki faqat tovarlar (ishlar, xizmatlar)ga buyurtma berish yoki sotib olish niyatini bildirgan shaxslar hamda tovarlar (ishlar, xizmatlar)dan foydalanadigan shaxslarni kiritadi. Shuning uchun, iste'molchi qonunini tom ma'noda talqin qiladigan bo'lsak, nafaqat iste'molchi shartnomasining tarafi, balki iste'molchi shartnomasi huquqiy munosabatlarda bo'lmagan shaxs hamdir. Yuqoridagilardan aytish mumkinki, iste'molchilik huquqiy munosabatining subyekti bo'lib, qoidaga ko'ra, iste'molchi shartnomasining subyekti sifatidagi iste'molchi hamda qonun asosida iste'molchining tegishli mol-mulkini sotib oluvchi (masalan, merosxo'r), iste'mol huquqiy munosabati subyekti, deb ta'kidlash mumkin⁵.

Iste'molchilik shartnomasining boshqa tarafi sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi)dir – tashkilot, tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'iy nazar, shuningdek haq evaziga shartnoma asosida tovarlarni ishlab chiqaradigan yoki sotadigan yoxud ishlarni bajaradigan yoki iste'molchilarga xizmatlar ko'rsatadigan yakka tartibdagi tadbirkor. Demak, qonunga ko'ra, tashkilot – sotuvchi (ijrochi) albatta tijoriy bo'lishi shart emas, ushbu tashkilot tovarlarni, ishlarni yoki xizmatlarni amalga oshirishda shartnomani haq evaziga tuzishi kerak, ya'ni shartnoma bo'yicha taraf o'z burchlarini bajarganligi uchun haq olishi yoki unga boshqa muqobil to'lov to'lanishi lozim⁶. Ayni vaqtda FK chakana savdo, maishiy pudrat shartnomalarida (425, 656-moddalari) sotuvchi (pudratchi) – bu tovarlarni chakana savdo asosida sotish, ishlarni bajarish va boshqa ishlar bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik subyektidir.

FKning 355-moddasiga haq evaziga tuzilgan shartnoma tushunchasining ta'rif berilgan va bunda asosiy e'tibor muqobil ijroga qaratiladi. Demak, haq evaziga iste'mol

⁴ Бетс Г., Брайндли Б., Уильямс С. Бизнес. Толковый словарь /Общ. ред. И.М. Осадчая. – М., Инфра-М. 1998

⁵ Внуков Н.А. Соотношение публичного договора с потребительским договором// Цивилист. 2011. – №3.

⁶ Дашко А.В. Теоретико-прикладное моделирование договорных отношений с участием потребителей: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. –М., 2005.

shartnomasi iste'molchining sotuvchi (ijrochi) tomonidan topshirilgan tovarlar, ishlar, xizmatlar uchun mulkiy ta'minot majburiyatini nazarda tutadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasida iste'molchi huquqlarini himoya qilish, ularning huquqiy maqomini belgilash va zararni qoplash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha aniq huquqiy asoslar mavjud bo'lsa-da, amaliyotda hali ham yechilmagan muammolar mavjud. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mahsulotlar va xizmatlarning ko'pligi, savdoning raqamlashtirilishi, elektron tijoratning kengayishi, iste'molchilarning ma'lumotga asoslangan tanlov qilish qobiliyatini kuchaytirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Fuqarolik kodeksining 985 va 1017-moddalarida tovar va xizmatlar natijasida iste'molchiga yetkazilgan zararlarni qoplash bo'yicha qat'iy qoidalar belgilangan. Ammo amaliyotda ushbu normalarning to'liq va samarali qo'llanilishi uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlarni kuchaytirish zarur:

Zarar yetkazuvchilarni aniqlash mexanizmlarini takomillashtirish – Internetda faoliyat yuritayotgan noma'lum sotuvchilar va xizmat ko'rsatuvchilarni aniqlash bo'yicha texnik va huquqiy asoslarni kuchaytirish talab etiladi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish – N.Normatov ta'kidlaganidek, ommaviy va xususiy huquq mexanizmlarini uyg'unlashtirish, iste'molchi huquqlarini buzilishi haqida xabar bergan fuqarolarni rag'batlantirish orqali fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish kerak. Shu munosabat bilan, amaldagi qonunchilikni zamon talablari asosida takomillashtirish, ijro intizomini oshirish, sud va boshqa organlar tomonidan iste'molchilarning zararlarini qoplashda mustahkam va ishonchli yondashuvlarni shakllantirish – fuqarolik huquqida iste'molchi manfaatlarini ta'minlash yo'lida eng muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi
2. <https://lex.uz/docs/180552> O'z Res Fuqarolik kodeksi;
3. O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni
4. O'zbekiston Respublikasining "Reklama to'g'risida"gi Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuniga sharh. – Toshkent: O'zbekiston, 2005;
6. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2003-yil, 3-son, 27-modda;
7. Бетс Г., Брайндли Б., Уильямс С. Бизнес. Толковый словарь /Общ. ред. И.М. Осадчая. – М., Инфра-М. 1998;
8. Внуков Н.А. Соотношение публичного договора с потребительским договором// Цивилист. 2011. – №3;

9. Дашко А.В. Теоретико-прикладное моделирование договорных отношений с участием потребителей: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. –М., 2005.

